

Dr. Vagif PİRİYEV
Tarih Bilimci

KARABAĞ AZERBAYCAN'IN AYRILMAZ PARÇASIDIR

KARABAĞ BÖLGESİ TARİH BOYUNCA XIII. - XIV. YÜZYILLAR DAHİL AZERBAYCAN'IN AYRILMAZ BİR PARÇASI OLMUŞTUR.

Azerbaycan konusu ile ilgili Rus şarkiyatçısının objektif bir şekilde belirttiği gibi o zamanlar "Azerbaycan" bölgesi olarak güney (İran) ve Kuzey (Sovyet Azerbaycan'ı) bölgesi birlikte anılırdı (1). Azerbaycan'ın sınırları Zencan'dan Derbend'e kadar, Gekça gölünden Hazar denizine kadar uzanıyordu. Azerbaycan'a Arrana, Şirvana ve Mugana bölgeleri bağlıydı. Bu bölgeler sosyo-ekonomik, politik, etnik ve kültürel açıdan dönemin Safevî Azerbaycan devletinin ayrılmaz bütünleriydi. Karabağ bölgesi o dönemdeki birinci elden kaynaklara göre Arran bölgesi dahilinde olup bölgenin merkezi ve kalbi (2) idi.

"Karabağ" coğrafik deyimini sadece Azerbaycan bölgesinde değil, aynı zamanda Kars, kuzey Kafkas, Türk-

*Azerbaycanın
Karabağ bölgesinin
haritası*

Şuşa şəhri (işgaldən öncə)

menistan, Özbekistan, Afganistan ve diğer ülkelerde de rastlanmaktadır (3). Aynı şekilde Azerbaycan'da da "Surhab Karabağı", "Tebriz Karabağı" (4) ve "Arran Karabağı" adını taşıyan yerler vardı. Bu yerlerin "Karabağ" olarak adlandırılmasında "Halk ve Bağ", "Büyük Bağ", "Güzel mekan" anlamını taşıması yatıyordu ki bunun nedeni buraların güzel doğaya ve verimli topraklara sahip olmasıydı. Bilindiği gibi ortaçağdan sonraki dönemde Arran bölgesi Kura ve Araz nehrinin ortasında yer alıyordu. "Arran Karabağı" denmesinin sebebi bölgenin diğer Karabağ'lardan ayrı gösterilmesi ve en önemlisi de Hazar denizinin doğusundaki "Bagdis Karabağı"ndan ayrı gösterilmesinde yatıyordu.

Belirtilmesi gerekir ki, ortaçağdaki kaynaklarda özellikle XIII.-XIV. yüzyıllara ait kaynaklarda "Dağlık Karabağ" deyimini yer almamaktadır. Karabağ'ın dağlık ve düz kısmının tamamı eskiden beri ekonomik ve kültürel yönden sıkı ilişkiler içinde olup birbirini

adeta tamamlıyordu. Tarihçi el Kutbi El Ahari (XIV. yy) Karabağ bölgesini "Arran'ın başkenti" olarak anmıştır (5). Birinci kaynak bilgilere göre Karabağ bölgesi Araz nehrinden başlıyor ve kuzey batı yönündeki Beylagan'dan doğuya kadar olan toprakları, Guştasfi sınırından Zegamçay 'a kadar olan toprağı içine alıyordu. Hamdullah Kazvini'nin verdiği bilgilere göre ise Karabağ'ın sınırı Araz nehrini de kapsıyordu (6). Kuzeydeki Gökçe'den Zegama'ya kadar (7) ve Beylagan'a kadar olan bölgenin Karabağ'a bağlı olduğu, Karabağ'ın konumu Şirvana sınırında olduğu (8) ve Karabağ ticaret yolunun Kura ve Araz ile birleştiklerin yerden Tiflis'e kadar olduğu (9) delilleri de yukarıdaki tarihsel bilgileri onaylar niteliktedir. Karabağ ile Arran'ın adı birbiriyle özdeşleştirilmektedir ki buna delil olarak Fazlullah Raşidaddin bu iki adı: "Karabağ ili Mugan, Arran ve Şeki" (10) demiştir ve yukarıda bildirilenleri de çürütmektedir. Raşidaddin'in getirdiği yine bir delil de Karabağ'ın bölgesini

belirlemektedir. Yazara göre Gafan bölgesi Nahçıvan'a bağlı olmuştur, bundan da Karabağ'ın Nahçıvan ile sınır olduğu sonucu çıkar (11). Yukarıda getirilen tarihi deliller gösteriyor ki XIII.-XIV. yüzyılda Karabağ'ın sınırları güneyde Araz nehrine kadar, kuzeydoğuda Hakari nehrine kadar, kuzeybatıda Zegamçay'a kadar, kuzeyde ve kuzeydoğuda Kura nehrine kadar (Şirvana bölgesi), güneydoğuda Gustaşfi'ye kadar olmuş, ayrıca Karabağ'ın düz ve dağlık kısmının tamamı tek yerden yönetilmiştir.

Karabağ bölgesi XIII.-XIV. yüzyıllarda Azerbaycan bölgesinde meydana gelen sosyo-politik olayların merkezi olmuştur. Hulagu ve Calair devletlerinin liderleri her zaman Karabağ'da tatil yaparlardı ve ciddi devlet meselelerini de burada değerlendirirdi. Moğol prensleri Gazan Han ve Arpa Han'lar Karabağ'da tahta oturmuşlar, Argun Han ve Ebu Said gibi hükümdarlar burada ölmüşlerdi. Karabağ'ın yönetimi Hulagu ve Calair prenslerinin

Ağdam şehri (işgalden önce)

elindeydi (Satıbek hatun, onun oğlu Surgan, Muhammed bek Kuşçu). 1343 yılında Karabağ'da Hacı Hamza, Mulait, Hasan Çobani İhtaci ve Hüseyin Anbuga başkanlığında isyan çıkmış, 1351 yılında ise Dalu Bayazıt başkanlığında bir isyan çıkmıştır. Bu isyanlar güçlkle bastırılmıştı. Feodal Çobani'lerin baskısına karşı mücadelede ise yerli Karabağ'ın önde gelenleri özellikle Gazi Muhiyaddin Bardai aktif rol üstlenmiştir. Şirvanşah Kavus, Calair hanedanı şeyh Uveys (1359-1374), daha sonra Emir Timur Karabağ'ın en büyük otorite olmuş şahıslarıdır (12).

XII.-XIII. yüzyıllarda Karabağ'ın dağlık kısmında Haçen hanlığı vardı. Haçen bölgesi Arran'ın bir mahallesiydi ve zorlu dağ yollarının ve çıkış yerlerinin bulunduğu toprağı kapıyordu. Haçen kalesi Hanlığın merkezi ve korunma sığınağıydı. Haçen hanlığının kuruluşu büyük olmayan toprak üzerinde kurulan Alban devleti dönemine denk gelir. **Haçen**

hanlığı – "Alban Çarı", "Alban sınırlarının hakimi", "Haçen ve Arts bölgesinin Hanı" unvanını taşıyan Hasan Celal (1215-1261) yönetimi döneminde gelişti. Hasan Celal'in soyu Mehranit'lerin büyük Alban Şahlarına dayanır (13). İ.A.Orbeli da Haçen bölgesini "eski Albanya'nın parçası" saymaktadır (14). Bu yüzden yazıtlarında kendisini "Alban Çarı" olarak belirten Hasan Celal'in "Ermeni olduğu" iddiası tarihi gerçeklerden uzak ve sadece Haçen bölgesinin tarihten beri Ermeni toprağı olarak gösterme emellerinden ibarettir.

XIII.-XIV. yüzyıllarda Karabağ bölgesi

XIII. yüzyılın başlangıcında Kuzey Azerbaycan bölgesi olan Haçen hanlığına Moğollar ve Harezmi şahı Calaliddin hücum etti. Haçen'in Alban hanı Hasan Celal, Celalettin Şaraf el-Mülk'ün Moğol kökenli ordu komutanı Cuçi Buga ile iletişime geçerek, daha sonra akrabalık yaptığı Batu

Han ile (1227-1255) anlaşarak kendi mevkiini ve gücünü korumayı başardı. O 1225 yılında Batu Han'ın oğlu Sartan ile Moğolistan'a giderek Mengü Han ile görüşmüş ve sonucunda mevkiini daha da sağlamlaştırdı. Hasan Celal'in yönetimi döneminde birçok eser yapılmıştı, bunların arasında Gandzasar Manastırı (1240 yılı) ve Albanya'nın XIII. yüzyıldaki zorlu tarihini anlatan Moise Kalankaytuk "Alban tarihi" anıtı yer almaktadır. Ancak 1261 yılında Hasan Celal Moğol prensi Argun'un emriyle öldürülmüş, yerine ise oğlu Celal Atabek geçmiş ve Hanlığı 1287 yılına kadar sürdürmüştür. Aynı yıl Haçen hanlığı tarih sahnesinden silinmiştir.

Karabağ'ın tarihi yerleri her zaman verimli olması ile ayrı bir yer tutmuştur. Dönemin tarihçisi Hamdullah Kazvini Karabağ bölgesine dahil olan – Heyrak, Bard, Şamkir ve Genca kenti hakkında değerli bilgiler sunar. Kura ve Araz sularıyla sulanan Karabağ toprakları yüksek ürün veren verimli

toprak olup burası domuz besiciliği için son derece elverişli olmuştur. İoann Şiltberger'in belirttiğine göre dünyadaki en iyi ipek Karabağ'da, Kura nehrinin kenarında üretiliyormuş. Hulagu devletinin kuzey ticari yolunun ana kollarından birisi Karabağ üzerinden geçiyordu.

Bu ana kolun uzunluğu 45 Fersah (takriben 280-300 km) idi ve bu yol üstünde Har, Gark, Lenberan, Bazarcik, Barda, Cuzbuz, Dih-İsfahan, Hanakah-Şutur, Genca, Şamkir, Yurt-Şadekban, Akstafa, Akstafa, Yam gibi yerleşim birimleri yer alıyordu. Yolun devamı Tiflişe kadar gidiyor oradan da kuzeybatıya doğru devam ediyordu(15).

Karabağ'ın etnik yönü hakkında konuşurken, bölgede aktif etnik süreçlerin yaşandığını belirtmek gerekir. Z. M. Buniyatov'un sözlerine göre, Moğol istilası öncesinde bile bölgenin sakinleri Türkçe konuşan halklardan ibaretti (16). Dönemin kaynak kitabı olan "Acayibü'd-Dünya'da belirtildiğine göre Arran bölgesinde Türkler en büyük etnik unsurdu; burada 100 bine yakın Türk süvarisi vardı. Arran "Müslüman hakimiyeti altında" olmuştur. Kaynakta "eğer Arran'daki Türkmenler bir yere toplanırsa – sanki bir karınca ve çekirge topluluğunu andırırdı" (17) denmektedir. Bilindiği gibi XIII. yüzyılda Moğol istilası öncesinde Azerbaycan bölgesine ve Karabağ'a bazı Moğol-Tatarları grubu bulunuyordu. Uzmanların fikrine göre Yukarı ve Aşağı Garhun (Yevlah'ta), Bozalganlı (Tovuz'da), Damgalı (Ağdere'de), Dolanlar (Hocavende'de), Gurgan (Fizulî'de), Ganglikent (Kelbacar'da), Tatar (Gubadlı'da), Tatarlı (Şamkir'de), Haçındorbatlı (Ağdam'da) gibi yer adları, Moğol istilası döneminde bölgeye gelen kabileleri ile bağlantılıdır. Aynı zamanda Karabağ'ın belirli bir kısmında tarihte Alban kabileleri vardı ve bunların çoğu Karabağ'ın

dağlık bölgesinde özellikle Haçen Hanlığı'nın bölgesinde yaşıyorlardı.

Karabağ, Arran ve tümüyle Kafkas Albanyası bölgesi tarih boyunca yabancıların asılsız iddialarına maruz kalmaktadır. Bu anlamda ortaçağ öncesine ait Ermeni haritası ilk akla gelir. 1982 yılında S. G. Yeremyan tarafından Erivan'da yayınlanan "Ermenistan ve onun 701-862 yılları arasındaki sınır komşuları" adlı haritada Kafkas Albanyası'nın tamamı, ayrıca Karadeniz kıyısındaki güneydoğu bölgesi ve Urmiya gölünün çevresi "Ermenistan" bölgesi olarak gösterilmiştir. Çalışmadaki en etkileyici kısım ise Kafkastaki Albanya bölgesi Araplar tarafından işgal edildikten sonra Ermenilere verildiği iddiasıdır. Aslında Araplar Kafkas Albanyası'nı (kuzey Azerbaycan) ve Antropaten'i (güney Azerbaycan) ele geçirdikten sonra bu bölgenin tamamı Arap halifeliğine geçmiş ve bu dönemden sonra tek Azerbaycan oluşturulması için

bölgenin birleştirilme süreci başlamıştır. Ermenilerin bölgesel iddiaları daha sonraki dönemlere ait çalışmalarda da görülmektedir, özellikle B. A. Arutyunyan tarafından XIII.-XIV. yüzyılları kapsayan "Kafkas halklarının Timur istilasına karşı XIV.-XV. yüzyıllardaki mücadelesi" (Erivan 1981-1982 yılı) adlı çalışmasında çağdaş Türkiye'nin büyük bölümünü içine alan ve Sivas'tan Karabağ'a kadar olan coğrafyayı (ilginç olan da Karabağ dahil edilmemiştir) "Ermenistan" olarak gösterilmiştir.

Daha önce gösterilen birinci elden kaynaklardaki bilgiler ise Ermenilerin masalsi iddialarının aksini söylemekte ve Ermenistan'ın ne Karabağ ile ne de Arran ile ilgisinin olmadığı bilgisini vermektedir.

Delillere bakalım:

- Hamzullah Kazvini'nin söylediğine göre "Ermeni toprağı iki kısımdan ibarettir: "Büyük Ermenistan" ve "Küçük Ermenistan". "Küçük Ermenistan" İran hududuna dahil değildir. "Büyük Ermenistan" ise

dönemde sadece bir Azerbaycan vilayetinde (örneğin tarihi Antropaten) 9 ilçe mevcuttu.

Ermeniler bölgesel iddiaları üzerinde dururken aslı-astarı olmayan tezleri öne sürmekte ve güya Arran-Karabağ halkının Ermenilerden ibaret olduğunu ve Ermenilerin bölgenin çoğunluğunu oluşturduğunu iddia ediyorlar, bununla birlikte tüm Alban kültürünü de özümsemektedirler. Azerbaycan toprakları üzerinde hak iddia edenlerin savunucularının başvurduğu araç ise Karabağ'ın Hıristiyan Alban halkının Ermeni olduklarıdır. Bilimsel kanıttan uzak olan bu idea - Kirakos Gandzaketsi'nin Albanların Ermenilerden farklı bir halk olduğunu söyleyen çalışmaları çürütmektedir. O "Ermeniler, Gürcüler ve Agvanlar" hakkında bahsederken Albanya'yı Ermenistan'dan ayrı olarak mütalaa etmektedir.

XIII.-XIV. yüzyıllarda Karabağ bölgesi Arran merkezinde yer alan bir il olmuş ve dağlık, düz kısmı ile birlikte anılmış, Ermenilerle uzaktan yakından hiçbir ilgisi olmamıştır, ama bölgenin Hıristiyan halkı ise Albanelerden ibarettir. Yukarıda getirilen delillere istinaden şunu diyebiliriz ki Karabağ o dönemlerde bile Azerbaycan'ın bir "parçası" olmuştur. ❁

Kaynakça:

1. G. Grekov – A. Yakubovskiy, Zolotaya Orda (Altın Orda), - Leningrad, 1937, s.55
2. Abu Bakr al-Kutbi Al-Ahari, Tarihi- Şeyh Uvyes. – Bakü, 1984, s. 132.
3. G. A. Geybullayev – Toponimiya Azərbaycana (Azerbaycan toponimisi), Bakü, 1986, s.145
4. Şaraf ad-Din Ali Yazdi, Zafername. – Taşkent, 1972 (Farsça), s. 182
5. Abu Bakr al-Kutbi Al-Ahari, Tarihi-Şeyh Uvyes. – Bakü, 1984, s. 132.

İran'ın içinde yer alır (Haluga devletinin sınırlarında yer alır – yazar) ve idari merkezleri de Ahlat olup sınırları küçük Ermenistan, Rum, Diyarbakır, Kürdistan, Azerbaycan ve Arran'a kadardır. Merkez kenti Ahlat'tır. Hükümet geliri 39 tumandır" (18).

- "Arran vilayetleri – Araz ve Kura nehirleri arasında yer alan bölgelerdir";
- "Arran ve Mugan vilayetlerinin izahı... bunlar Ermeni toprağı ile sınırdır" (19).
- "Arran'ın uzunluğu ve genişliği takriben 30-40 fersahtır (210-280 km.-yazar). Kura nehrinin Araz nehrine kadar olan (birleştiği) bölge Arran sınırları içindedir" (20).

- "Orada Arran adlı büyük bir ülke vardır.... Bu ülkenin kuzey komşusu Ermenistan'dır" (21).

- "Gekça Tangiz gölü Azerbaycan ile Ermenistan sınırları arasındadır" (22).

Böylece dönemin coğrafyası ile ilgili bilgi veren tarafsız birinci elden kaynaklar, Ermenilerin Azerbaycan toprakları üstündeki emellerine tokat gibi cevap vermektedir. Ermenistan hakkında bilgi verirken "Büyük" demesindeki izah ise büyük olmayan Arman ili kastedilmiş olup Azerbaycan'ın ve ona bağlı olan Arran'ın batısında yer almaktadır. Bu büyük olmayan il, Ahlat (İhlatskiy) adlı küçük bir ilçeden ibaret olup Hulagu devletinin içinde yer alıyordu ki o

Kelbecer şehri (işgalden önce)

6. Yakut el-Hamevi, Mü'camül-Büldan, Hamdallah Kazvini. Nüzhat'ul-Kulub, Bakü, 1983, s. 56
7. Şaraf-Han ibni Şamsaddin Bitlisi. Şarafname. Cilt 1. –Moskova, Nauka yayınları, s. 534
8. Abbas Kuli Aga Bakihanov. Gülistani İram.-Bakü, 1991, s. 203
9. Yakut el-Hamevi, Mü'camül-Büldan, Hamdallah Kazvini. Nüzhat'ul-Kulub, Bakü, 1983, s. 56
10. Raşid ad-Din. Perepiska (yazışmalar). Moskova, Nauka Yayınları, 1971, s. 270
11. Raşid ad-Din Fazlullah Hamadani. Asar ve Ehya. Tehran, 1336 (farsça), s. 46
12. V. Z. Piriye. Azerbaydjan v. XIII.-XIV vv. (XIII.-XIV. yüzyıllarda Azerbaycan. Bakü, Nurlan Yayınları, 2003 (Azerbaycan dilinde), s. 97-109
13. Esai Hasan Celal. Kratkaya İstoriya strani Albanskoy (Albanya'nın kısa tarihi) (1702-1722). Bakü, ELM Yayınları, 1989, s. 6
14. İ. A. Orbeli. Hasan Celal. Knyaz Haçenskiy (Haçen Kralı). Seçilmiş Eserler. – Erivan, 1963, s. 146-161
15. Yakut el-Hamevi, Mü'camül-Büldan, Hamdallah Kazvini. Nüzhat'ul-Kulub, Bakü, 1983, s. 56 - 57
16. Z. M. Bunyatov. Neskolko zamęçaniy po povodu etniçeskih prosesov v Şirvane (Şirvan bölgesindeki etnik süreçler hakkında bazı notlar). (XIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar).
17. Şihabud-din Muhammed en-Nasavi. Jizneopisaniye Sultana Djalal ad-dina Mankburni (Sultan Celalettin Mankburnu biyografisi). Bakü, 193
18. Hamdullah Mustavfi Kazvini. Nüzhat'ul – Kulub, Tehran, 1336, (farsça), s. 117
19. Yakut el-Hamevi, Mü'camül-Büldan, Hamdallah Kazvini. Nüzhat'ul-Kulub, Bakü, 1983, s. 52-53
20. Mikluho – Maklay M. D. Geografiçeskiye soçineniye XIII v. na persidskom yazike. (XIII. yüzyılda farsça yazılan coğrafik yazılar). Uçen Zap. İV. AN SSSR, t. H., M. – L., 1954, s. 175 – 219
21. İoann de Galonifontibus. Svedeniya o narodah Kavkaza (Kafkas halkları hakkında bilgi) (1404 yılı). – Bakü, Elm yayınları, 1980, s. 42
22. Yakut el-Hamevi, Mü'camül-Büldan, Hamdallah Kazvini. Nüzhat'ul-Kulub, Bakü, 1983, s. 62